

СССР

„ВОПРОСЫ ЛИТЕРАТУРЫ“, кн. 8/1979 г.

Осма книжка на сп. „Вопросы литературы“, орган на Съюза на писателите на СССР и Института за световна литература „Максим Горки“, прави впечатление с разнообразно си съдържание, насочено към възлови проблеми на теорията на литературата, литературната история и критика.

Продължава обсъждането на съвременната документална литература. В статията на И. Янская и В. Кардин „Човешкият документ и документалната литература“ се разглежда различното използване на автентичните човешки документи — дневници, писма, служебни документи и др. — за изграждането на художествено (или документално-художествено) произведение. Статията на А. Рубашкин „Пътешествие след мисълта“ изследва промените в поетиката на пътеписния жанр. Творчеството на видния съветски писател-документалист С. С. Смирнов е анализирано в статията „За да не бъде никога забравен...“ от Б. Бялик. С тези статии кореспондира и поместеното под рубрика „В творческата лаборатория“ изказване на Алес Адамович.

На съвременната чешка поезия е посветена статията на С. Никольский „В сиянието на всяка лампа...“, изследваща развитието на прометеевската тема в чешката поезия от 20-те години на века, от класическите творби на Иржи Волкер и Незвал до наши дни.

Ст. Расадин в своята статия „Драмата на Николай Язиков“ се връща към една от интересните личности сред поетите от пушкинската плеяда, разглеждайки творчеството на Язиков като поле на едновременно притегляне от могъщия творчески пример на Пушкин и настоячиви, повече или по-малко съзнателни, но почти винаги неуспешни опити за художествено „разграничаване“ от този пример. Именно тук е според Ст. Расадин първопричината на творческата драма на Язиков, за неравностойността на литературното му наследство и недоизградеността му облик на творец.

Под рубриката „Идеология. Естетика. Култура“ е поместена статията на В. Молчанов „Комплексна мистификация“. Вземайки за повод един английски справочник относно „литературата на ужаса и фантастиката“,

авторът се спира на масовата продукция в областта на този жанр в западната литература. Изследвайки фантастичната литература на ужаса наред с опитите за теоретическото ѝ осмисляне, В. Молчанов разкрива както връзката ѝ със социално-психологическия климат в света на капитализма, така и нейната — прикрита или почти нескривана — идеологическа насоченост. С тънки и находчиви паралели между явления от различен порядък — от областта на културата и изкуството или от политическия живот и пр. — авторът доказва, че литературата от този род е, казано с неговия израз, „полифункционална“: освен несъмнено развлекателната си роля тя създава и определена картина на света — силно мистифицирана естествено. Това се отнася в същност и до определена част от научнофантастичната, а даже и научно-популярната западна литература в нейния масов, „булеварден“ вариант, както нагледно показва аналогията между нашумялата книга на Ерих фон Деникен „Доказателства“ и доказателствата за умишленото раздухване на „космическата психоза“ (и спекулациите с нея) от страна на различни религиозни секти в САЩ, приведени в статията на В. Молчанов.

Особен интерес предизвиква статията на С. Ломинадзе „Смисъл и цялостност“ с подзаглавие „За анализа на поетическото произведение“. Дори само то обяснява донякъде интерес — нали и досега методологическите проблеми, свързани с анализа на отделната творба, остават свързани в противоречив възел, недоизяснени и още по-малко — успешно приложени в практиката. (Ако оценката, която се дава от съветското литературнознание на постигнатото и недостигнатото в тази област, звучи критично, можем да си представим каква оценка пък заслужава нашата литературна наука, където всичко свършва с индивидуалните усилия на дваматрима настойчиви изследователи.)

Разбира се, интересът към работата на С. Ломинадзе съвсем не остава само „предварителен“. Още в началото авторът определено подчертава коя е според него причината за неблагоприятият съвкупен резултат: „... много работи се опират като на аксиома (често — мълчаливо подразбираща се) на представата, че „цялостният анализ“ е цялостен в същност затова, защото предполага сумиране на резултатите от анализа на всички

възможни „равнища“, на които предварително се разлага произведението“ (с. 136). И веднага противопоставя своя тезис: „Цялостният анализ на произведението — това е преди всичко анализ, основаващ се на цялостното възприятие на последното“ (с. 136, разр. — С. Л.).

Че тази „мълчаливо подразбираща се аксиома“, за която говори отначало С. Ломинадзе, не е вярна — това естетиката знае вероятно още от времето на Аристотел, формулирал пръв принципа за „свърхсумарността“ на поетическото произведение. Затова по-голям интерес буди конкретизацията на възгледите на автора. Но преди да стигне до нея, той повежда разгърната (и в ред случаи — убедителна) полемика с някои общоприети схващания в съвременното литературознание. Така например, цитирайки думите на Ю. Лотман, че „всеки изследователски анализ в крайна сметка се изгражда на базата на непосредственото читателско възприятие“, С. Ломинадзе оспорва по-нататъшното разграничение, което Лотман прави между читателското възприятие и аналитическата дейност: „... преодоляването му (на непосредственото читателско възприятие — б. м., Х. Б.) представлява също такава необходимост, както и — в определени граници — следването му.“

Тук именно С. Ломинадзе поставя един резонен въпрос: не се ли получава при „преодоляването на непосредственото читателско възприятие“ една своего рода „подмяна на обекта на изследването“. Защото в такъв случай — казано с думите на литературоведа — „... ако произведението не оказва върху изследователя художествено въздействие, как тогава той може да го изследва като художествено произведение? Способността да оказва художествено въздействие е конститутивен признак на всяко произведение на изкуството и, строго погледнато, единственият конститутивен признак (например ритмът, изразеният ритъм и др. под. сами по себе си са само формални — и необезтелни — белези на художествеността)“ (с. 139, разр. С. Л.).

Би могло да се спори дали художественото въздействие съществува единствено в непосредственото читателско възприятие, но по-важно е да проследим по-нататък мисълта на С. Ломинадзе. А тя е най-завършено формулирана в следния абзац: „Оттук става ясно какво трябва да бъде истинското предназначение на изводите, наблюденията, обобщенията и др. под., добити при „предварителния анализ (по терминологията на Ю. Лотман): те се използват не като материал, от който понятийното мислене ще „синтезира“ някаква своя цялостност (свое произведение?) — те се възвръщат в лоното на непосредственото възприятие на реално съществуващото произведение, т. е. някакво налично художествено цяло, чийто повторен „синтез“ („послед-

ващ синтез“ според Ю. Лотман) от каквито и да било „елементи“ не може да бъде осъществен никога и от никого“ (с. 141, разр. С. Л.).

Наистина в случая С. Ломинадзе е намерил може би най-„болната“ точка на методиката и методологията на анализа на художественото произведение: че „последващият“ синтез — по терминологията на Лотман — е все още примамлива, но далечна цел, която в много и много изследвания мълчаливо се „изнася извън скоби“; и че — което според нас е още по-важно — този синтез трябва да ни връща към художественото цяло, обогатявайки качествено цялостната представа за него (иначе той в същност губи правото да се нарича синтез). В това отношение тезата на С. Ломинадзе е неоспорима. Затова можем да прескочим спора му с Нортроп Фрай по повод на въпроса дали художествеността е обективно свойство на поетическото произведение или — както твърди Фрай — е изцяло конвенционална. (В скоби казано, да се поставя този проблем с изискването на алтернативно решение („или — или“) е вече малко или много естетически анахронизъм, а също и несъобразяване с диалектичката природа на художественото творчество.)

По-нататък С. Ломинадзе привежда няколко примера на подчертано „атомистичен“ анализ на отделни поетически творби, като с основание изтъква липсата на връзка (разкрита и обогатена в хода на анализа, а не чисто механично свързваща отделните му етапи) между различните нива на разглежданите произведения. В тази връзка той сочи и някои доста комично звучащи опити да се разкрие процесът на „семантизация“ на формалните елементи.

Критиката на С. Ломинадзе е твърде основателна, но когато стига до необходимостта да изложи своите възгледи по въпроса, той става пределно лаконичен (на това са отделени последните четири и половина страници от статията срещу седемнадесет преди този момент), както и прекалено неясен.

Формулировките на С. Ломинадзе придобиват изключиво-метафоричен характер: „... звученето в поезията е, така да се каже, преди всичко звучене на смисъл“; „Прозитича своего рода „выпльшение на Логоса“; „Смисълът и „звучащата материя“ на думите образуват в поезията не условно (конвенционално, кодифицирано) единство както в обикновената реч, където „едни и същи“ смисъл може да бъде изразен чрез различни звукови „тела“, а формират единството на поетическото цяло, което по своята неповторимост може да бъде приравнено само към единствеността на личността и лицето“ (с. 153, разр. С. Л.).

В тясна връзка с казаното по-горе се намира и твърдението на С. Ломинадзе, че „... в поезията, по този начин, прозитича

според нас не толкова изменение или нарастване на смисъла, отколкото преображение на смисъла“ (с. 153, разр. С. Л.). За съжаление тази теза е частично илюстрирана (ала примерът не е доказателство), и то там, където изследователят трябва конкретно да разкрие в какво именно се състои преображението на смисъла, той се отклонява в полемични разсъждения. Все така мимоходом е подхвърлена и иначе важната идея за необходимостта да се спазва мащабът при аналитическото изследване.

В същност надали е уместно да спорим със С. Ломинадзе, имайки пред вид, че неговата концепция е съвсем бегло маркирана, недоизяснена и напълно лишена от „нагледна демонстрация“. Най-вероятно това е задача за бъдеща работа на автора и едва тогава ще можем мотивирано да съдим за нея. Но и сега не можем да отречем, че литературоведът разглежда в статията си по нов (макар и дискуссионен) начин ред основни проблеми, оспорва някои общоприети (но, както се вижда, невинаги добре мотивирани) становища. А това е достатъчно, за да не остане интересът ни изгъпан.

Х. Б.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT der Karl-Marx-Universität Leipzig. Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, 28. Jahrgang (1979), Heft 4

Тази книжка на „Научното списание“ на университета „Карл Маркс“ в Лайпциг е от първостепенен интерес за всеки, който има отношение към българистиката в ГДР и научните мероприятия на Двустранната комисия по българистика НРБ — ГДР, чиито председатели са проф. Иван Дуриданов и проф. Хилмар Валтер. В нея са публикувани литературоведските доклади, изнесени на втората българистична научна среща, проведена от 31. V до 2. VI. 1978 г. в Лайпцигския университет, която бе подготвена от Двустранната комисия и организирана от секциите по теоретично и приложно езикознание и по германистика и литературознание към университетско-домакин.

Книжката съдържа 11 доклада, свързани тематично с двете главни насоки на българистичните литературоведски изследвания в ГДР — съвременна българска литература и немско-български литературни връзки. Само въгъстителният доклад на акад. Емил Георгиев има по-друг характер и актуален повод — стогодишнината от освобождението на България. В него са изтъкнати някои най-важни моменти в утвърждаването на реализма като доминиращо литературно течение в България в първите десетилетия след освобождението от османско иго и са посочени редица фактори, които способствуват това развитие.

На съвременната българска литература са посветени докладите на Д. Ендлер (Лайпциг), Г. Марков и Е. Лутер (Берлин). И трите доклада имат за предмет развитието на прозата през последните десетилетия. Особено близки по отношение на обхвата на засегнатия материал и поставената научна цел са докладите на Ендлер и Марков. Изхождайки предимно (Марков) или почти изключително (Ендлер) от опита на българския роман, авторите са предприели сериозен опит да обогатят изминатия от 9. IX. 1944 г. насам път на нашата проза и да изработят някои основни тенденции на сегашния етап от нейното развитие. Интересно е да се отбележи, че въпреки единодушното на двамата автори по въпроса за нарасналата роля на морално-етичната проблематика от края на 50-те години насам те пристъпват различно към нейното разглеждане като важен момент, характеризиращ съвременните процеси в прозата, и по различен начин я акцентуват. Докато Марков поставя тази проблематика от самото начало в центъра на своето внимание и не оставя съмнение за нейния определящ характер, у Ендлер се наблюдава методологически стремежът да я подчини като явление на един друг важен въпрос в съвременната проза — на въпроса за нейния историзъм. Основната теза на Ендлер е тази за нарасналия историзъм в съвременния български роман и от този аспект се разглежда не само моралноетичната му проблематика, но и всички други характеризиращи го явления, свързани с новата му структура от 60-те години насам и мястото му сред другите жанрове на прозата.

Нарасналия историзъм в съвременния роман е реализиран в според Ендлер като негова изяснена тенденция в три големи групи от произведения: в т. нар. „романи на равностепеността“ като „Двама в новия град“ от К. Калчев или „Отклонение“ от Бл. Димитрова, в романите, черпещи материал от българската история за дискутиране на общочовешка проблематика, като „Антихрист“ от Е. Станев, и в една най-нова група от романи, в които проблематиката човек — история е разработана върху материал от съвременността едновременно в националностоисторически и общочовешки план — „Нощем с белите коне“ от П. Вежинов, „Низината“ от В. Попов и др. Този нараснал историзъм Ендлер разглежда като продължение на най-добрите постижения на българския роман от 50-те години и косвено го сочи като надежден фактор за избягване на опасността от абстрактно разглеждане на морално-етичните проблеми.

На тази опасност се спира по-конкретно Г. Марков в своя доклад и изтъква значението на ясната идейна позиция не само за нейното избягване, но и за избягването на неправилни изводи и обобщения, за овладяването и правилното насочване на критическия патос, присъщ на произведения с морално-етична тематика. Несъгласие будят

обаче забележките на Марков по отношение на повестта „Белият гушер“ от П. Вежинов. Той я намира неубедителна, защото героят ѝ се движел в една действителност, която в национално и историческо отношение според него не била достатъчно определена. Разбира се, тук не става дума за липса на всякакви указания, къде и кога се развива действието в повестта, а за оная художествена пластичност и конкретност на изображението и повествованието, която се получава едва от наславането на определен минимум от точно детерминирани в национално-историческо отношение детайли. Несъмнено били и твърдението, че „Барьерата“, която идейно-естетически и като художествена структура тясно кореспондира с „Белият гушер“, била несравнимо повече свързана с действителността и че именно на тази по-голяма конкретност тя дължала и по-големия си успех и по-радушен прием от публиката. Бих казал, че Марков е приложил в този случай малко стеснено принципа за историзма, който Ендлер е поставил в основата на своя доклад, и не се е съобразил достатъчно със спецификата на Вежиновата творба.

Художественият историзъм не означава винаги и непременно пределна историческа конкретност и пълнота на изобразяването, а се изразява преди всичко в разбирането на взаимовръзката между човека и обществото и на самопознанието на човека като исторически развоен и продължаващ процес, както и в активното отношение на писателя към него. Покъртителният разказ за Неси — един образ-метафора за големите опасности, пред които би се изправило едно общество, ако индивидите в него развият до максимален предел само рационалното начало в себе си и умозрителното отношение към света, а потъват или оставят да закрънее емоционалния си живот, полета на своето въображение и усета си за красота — притежава този художествен историзъм в модифициран, но силно въздействащ вид. А вмъкнатият в структурата на творбата фантастичен елемент направо не позволява нейната правдивост и убедителност да се извездат като величина, право пропорционална на конкретността и пълността на изображението. Тук решаваща роля би трябвало да играе не количеството от детайли, взети от действителността, а качеството на отделния, натоварен с богат подтекст детайл, и преди всичко идейната и гражданската позиция на автора спрямо разглеждания проблем.

Спрях се повече на този момент в иначе интересно и аргументирано написания доклад на Г. Марков не за да го подценя, а за да илюстрирам проблемите, които все по-богатата на жанрови форми, художествени структури и стилни средства съвременна българска литература поставя непрестанно пред своите критици в България и чужбина. По-ясничното обсъждане на тези проблеми е необходимо за изработването на все по-вни-

мателен и по-точен в теоретично и методологично отношение подход при оценката на нейните явления. Във връзка с това бих искал да обърна внимание на един общ пропуск в докладите на Ендлер и Марков — незачитането на промененото отношение на автора към читателя, базиращо се на новите функции и задачи на литературата в условията на развитото социалистическо общество в България, при характеризирането на новите явления в съвременната проза. При Ендлер този пропуск донякъде учудва, защото в ГДР методологически все повече се налага по-комплексното разглеждане на един развой или на едно произведение — не само като относително самостоятелна художествена творба и не само във връзките му с обществено-икономическата база и културно-политическа надстройка, но и в отношението му към адресата. Защото за структурирането на цялата творба и за нейния художествен изказ не е все едно дали писателят гледа на читателя от пиедестала на възпитател или даже на духовно-идеен първенец и водач, или от позицията на равноправен партньор, който иска да обсъди или сподели (не непременно да разреши) някой важен и вълнуващ и двете страни въпрос. В замаяна на това докладът на Ендлер изненадва приятно със задълбоченото и системно търсене на аналогични на българския съвременен роман явления в съвременната проза на ГДР. Установените типологически сходства между редица романи, особено на „Антихрист“ от Е. Станев с „Крабат или превръщането на света“ от Ю. Брезан, са важни открития за сравнителното литературознание на социалистическите страни и добър пример на онези литературни истории и критици в България и ГДР, които все още настоятелно се стремят да разглеждат редица явления в съответните литератури изключително като национални феномени.

Сolidни познания и задълбочена разработка на материала са характерни и за третия доклад, посветен на съвременната българска литература, в който Е. Лутер концентрира вниманието си върху прозата със селска тематика от средата на 60-те години насам. Авторката слага акцента върху социологичната, социално-психологичната и национално-психологичната проблематика на тази проза и със сбити, но сполучливи характеристики дава представа за спецификата на творчеството на трима нейни изтъкнати представители: Й. Радичков, И. Петров и Н. Хайтов. По-слабо застъпени в доклада са въпросите, свързани с художествената структура, с изобразително-стилни средства на прозата със селска тематика и мястото им в общия литературен процес. Струва ми се, че в това отношение тя е малко подценена. Защото обновителните пропеси и новаторството в тази насока в българската литература от 60-те години насам не намират просто само отражение в тази проза, а се дължат преди всичко и на първо място на нея.

Повечето литературоведчески доклади, изнесени на втората българистична научна среща в Лайпциг, имат пряко отношение към немско-българските литературни връзки и това е напълно естествено, тъй-като една от главните задачи на Двустранната комисия е да способствува разработването на точно такива въпроси. Тук прави най-напред впечатлението голямото разнообразие на теми — като се започне от такива обхватни и интензивни от теоретична гледна точка работи като „Прогресивни тенденции в немско-българските културни връзки“ на И. Конев, прегледни изследвания като „Освобождението на България 1878 г. и някои аспекти на немско-българските литературни връзки“ на Е. Байер (Берлин), доклади, разглеждащи рецепцията на немската литература в България през Възраждането (Н. Андреева), в сп. „РЛФ“ (Е. Стайчева) или на литературата на ГДР в България след 1944 (Б. Мирчев), и се стигне до студии, изхождащи от творчеството на отделни автори като „Критика на религията в Гео Милевата поема „Септември“ в светлината на революционно-демократичната традиция на немската литература“ на Н. Дакова и „Пейзажът у Ервин Шритматер и Николай Хайтов“ на Е. Голм (Лайпциг). Тези доклади предлагат богат фактологически материал и съдържат интересни наблюдения и важни изводи и заключения, които са сериозен принос за комплексното изследване на немско-българските литературни връзки.

Известни възражения от методологическо естество, засягащи подхода към изследвания материал, неговата организация и обобщаване, имам към два от докладите, засягащи рецепцията на немската литература в България. Става дума преди всичко за работата на Б. Мирчев, в която са изказани редица верни мисли за рецепцията въобще и е предложена обилна информация за разпространението на литературата на ГДР в България след 9. IX. 1944 г., както и за литературно-критичния отзвук, който намира тя тук в този период. За съжаление в основата на проследяване на отделните етапи на възприемане на тази литература от 1944 г. насам Мирчев е поставил не българската литературна периодизация, а периодизацията на литературата на ГДР. С това той фактически е изолирал до голяма степен проблемите на рецепцията от общия литературен процес в България, както и от пътя, изминат от културната политика, с която е свързан тясно не само ли-

тературният процес, но и рецепцията на чужди литератури. В резултат на така избрани път на организиране и обобщаване на реципирания материал Мирчев предлага главно количествени данни и установява кога какво е преведено, но не засяга такива въпроси като защо рецепцията на Брехт в България започва едва след 1956 г. или защо интересът към романите на Вили Бредел намалява през 60-те и 70-те години. А мисля, че в отговора тъкмо на такива въпроси разглеждания върху рецепцията на дадена литература престават да бъдат преди всичко или само една добра информация.

Другият доклад, който буди възражения от методологически характер, е на Н. Андреева. За разлика от Мирчев тя съвсем правилно излиза от състоянието, нуждите и задачите на българското културно възраждане, но подхожда към него и създамата се през тази епоха литература като към единен в идейно и естетическо отношение процес (с. 421), което върви ръка за ръка и с неподстъпно диференциран поглед към реципираната през това време немска литература. В нейното изложение и прогресивният, много популярен представител на немското просвещение Гелерт, и незначителният драматург Траушшен, и апологетът на реакционните феодални отношения през периода на немското късно просвещение Кристоф Шмид, и швейцарският републиканец и напредничав буржоазен педагог Чоке са все „немски народни просветители“, на които се отрече едно и също място и значение за Българското възраждане. Това явно не е така и не може да е така въпреки частичното им побългаряване, както недиференцирано и пресилено е и твърдението, че всички преводачи през Възраждането са били ръководени само от патристични и идеални подбуди: да просвещават народа и да го подготвят същевременно за революция. Тук направо са забравени ония издатели, които, както негодува на времето си Нешо Бончев, са заливали с преводна смет българския пазар, както и преводачи като Петко Славейков, които са били ревностни просветители, но са се държали настрана от революционната борба и в съответствие с тази си позиция са подбирали литературата за превод.

Накрая бих искал да изтъкна грижливата и добросъвестна редакция на публикуваните в книжката доклади от Д. Ендлер.

Добри Вичев